

Верховний
Суд

Ефективні способи захисту прав та інтересів: практика Великої Палати Верховного Суду

Дмитро Гудима –
суддя Великої Палати Верховного Суду,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка

Вебінар з Верховним Судом, 24.04.2020, м. Київ, Асоціація правників України

1. Що таке володіння?

Яке значення має поняття «право володіння» у цивільному законодавстві України?

Постанова ВП ВС, 04.07.18, справа № 653/1096/16-ц
(провадження № 14-181цс18), № у реєстрі 75296538

- ✓ Цивільне законодавство розрізняє право володіння як **складову повноважень власника** (частина перша статті 317 ЦК України), як **різновид речових прав на чуже майно** (пункт 1 частини першої статті 395 ЦК України) та як **право, що виникає на договірних засадах**, тобто договірне володіння (пункт 40 постанови).

Володіння рухомим майном v. володіння нерухомим майном

Постанова ВП ВС, 04.07.18, справа № 653/1096/16-ц
(провадження № 14-181цс18), № у реєстрі 75296538

- ✓ Володіння рухомими та нерухомими речами відрізняється: якщо для володіння першими важливо встановити факт їх фізичного утримання, то володіння другими можна підтвердити, **зокрема, фактом державної реєстрації права власності** на це майно у встановленому законом порядку (пункт 43 постанови).

Що таке принцип реєстраційного підтвердження права володіння?

Постанова ВП ВС, 04.07.18, справа № 653/1096/16-ц
(провадження № 14-181цс18), № у реєстрі 75296538

- ✓ Особа, яка зареєструвала право власності на об'єкт нерухомості, набуває щодо нього всі правоможності власника. Факт володіння нерухомим майном (*possessio*) можна підтвердити, **зокрема**, державною реєстрацією права власності на це майно у встановленому законом порядку (**принцип реєстраційного підтвердження володіння**) (пункт 90 постанови).
- ✓ Одна з особливостей найму житла полягає, зокрема, у тому, що наймач має право **тимчасового володіння** (*detentio*) ним. Право **володіння** (*possessio*) житлом залишається в його власника, який не втрачає це право навіть тоді, коли інша особа використовує таке майно протиправно (пункт 91 постанови).

2. Яке майно можна витребувати?

Які є загальні вимоги до віндикації?

Стаття 387 ЦК України. Право власника на витребування майна із чужого незаконного володіння

- ✓ Власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, **без відповідної правової підстави** заволоділа ним.

Постанова ВП ВС, 04.07.18, справа № 653/1096/16-ц
(провадження № 14-181цс18), № у реєстрі 75296538

- ✓ Предметом віндикаційного позову є вимога власника, який не є фактичним володільцем **індивідуально-визначеного майна**, до особи, яка **незаконно фактично володіє цим майном**, про повернення його з чужого незаконного володіння (пункт 37 постанови).

Яка мета витребування майна?

Постанова ВП ВС, 14.11.18, справа № 183/1617/16
(провадження № 14-208цс18), № у реєстрі 81574015

- ✓ Метою віндикаційного позову є **забезпечення введення власника у володіння майном**, якого він був незаконно позбавлений. У випадку позбавлення власника володіння нерухомим майном означене введення полягає у **внесенні запису про державну реєстрацію за власником права власності на нерухоме майно** (пункт 142 постанови).
- ✓ Рішення суду про витребування нерухомого майна є підставою для внесення до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно запису про державну реєстрацію за позивачем права власності на нерухоме майно, **зареєстроване у цьому реєстрі за відповідачем** (пункт 144 постанови).

Nota bene! Поділ/об'єднання земельних ділянок не є перешкодою для захисту права власності

Постанова ВП ВС, 29.05.19, справа № 367/2022/15-ц (провадження № 14-376цс18), № у реєстрі 83846677

- ✓ Формування земельних ділянок їх володільцем, зокрема внаслідок поділу та/або об'єднання, з присвоєнням їм **кадастрових номерів**, зміною інших характеристик не впливає на можливість захисту права власності чи інших майнових прав у визначений цивільним законодавством спосіб (пункт 56 постанови).

3. Чи є альтернатива віндикації?

Реституція? Віндикація!

Постанова Верховного Суду України, 31.10.12,
(провадження № 6-53цс12), № у реєстрі 27595059

- ✓ Реституція (ч.1 ст.216 ЦК України) застосовується лише в разі наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним чи який визнано недійсним. У зв'язку з цим **Вимога про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, за правилами реституції може бути пред'явлена тільки стороні недійсного правочину.**
- ✓ Ч.1 ст.216 ЦК України не може застосовуватись як підстава позову про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, яке було відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину.

Віндикація v. реституція

Постанова Верховного Суду України, 31.10.12,
(провадження № 6-53цс12), № у реєстрі 27595059

- ✓ Права особи, яка вважає себе власником майна, не підлягають захистові шляхом задоволення позову до добросовісного набувача з використанням ст.ст. 215, 216 ЦК України. Такий захист можливий лише шляхом задоволення віндикаційного позову, якщо для цього існують підстави, передбачені ст. 388 ЦК України, які дають право витребувати майно в добросовісного набувача.

Віндикація – ефективний захист прав власника?

Постанова ВП ВС, 14.11.18, справа № 183/1617/16
(провадження № 14-208цс18), № у реєстрі 81574015

- ✓ Задоволення вимоги про витребування майна з незаконного володіння особи, за якою воно зареєстроване на праві власності, відповідає речово-правовому характеру віндикаційного позову та призводить до ефективного захисту прав власника. У тих випадках, коли має бути застосована вимога про витребування майна з чужого незаконного володіння, вимога власника про визнання права власності чи інші його вимоги, спрямовані на уникнення застосування приписів статей 387 і 388 ЦК України, є неефективними (пункт 146 постанови).

3. Чи потрібно оскаржувати «перше рішення», заявляючи віндикаційний позов?

Як витребувати неодноразово віжчужене майно?

Постанова Верховного Суду України, 17.12.14
(провадження № 6-140цс14), № у реєстрі 42576425

- ✓ Відповідно до статті 330 ЦК України, якщо майно відчужене особою, яка не мала на це права, добросовісний набувач набуває право власності на нього, якщо згідно зі статтею 388 цього кодексу майно не може бути витребуване у нього.
- ✓ Власник майна може витребувати належне йому майно від будь якої особи, яка є останнім набувачем майна та яка набула майно з незаконних підстав, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене попередніми набувачами, та без визнання попередніх угод щодо спірного майна недійсними.
- ✓ Захист порушених прав особи, що вважає себе власником майна, яке було неодноразово відчужене, можливий шляхом пред'явлення віндикаційного позову до останнього набувача цього майна з підстав, передбачених статтями 387 та 388 ЦК України.

Як витребувати неодноразово віжчужене майно?

Постанова ВП ВС, 14.11.18, справа № 183/1617/16
(провадження № 14-208цс18), № у реєстрі 81574015

- ✓ Власник з дотриманням вимог статей 387 і 388 ЦК України може витребувати належне йому майно від особи, яка є останнім його набувачем, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене до того, як воно потрапило у володіння останнього набувача. Для такого витребування оспорювання наступних рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування, договорів, інших правочинів щодо спірного майна і документів, що посвідчують відповідне право, не є ефективним способом захисту права власника (пункт 147 постанови).

Чи треба оскаржувати реалізовані правозастосовні акти?

Постанова ВП ВС, 11.02.20, справа № 922/614/19
(провадження № 12-157гс19), № у реєстрі 87902138

- ✓ Власник з дотриманням вимог статті 388 ЦК України може витребувати належне йому майно **від особи, яка є останнім його набувачем**, незалежно від того, скільки разів це майно було відчужене до того, як воно потрапило у володіння останнього набувача. Для такого витребування **не потрібно визнавати недійсними рішення органів державної влади чи місцевого самоврядування, які вже були реалізовані і вичерпали свою дію, оскаржувати весь ланцюг договорів та інших правочинів щодо спірного майна** (пункт 50 постанови).

Чи треба оскаржувати реалізовані правозастосовні акти?

Постанова ВП ВС, 11.02.20, справа № 922/614/19
(провадження № 12-157гс19), № у реєстрі 87902138

- ✓ У спорах про витребування майна суд має встановити обставини незаконного вибуття майна власника на підставі наданих сторонами належних, допустимих і достатніх доказів. При цьому закон не вимагає встановлення судом таких обставин у іншій судовій справі, зокрема не вимагає визнання незаконними рішень, відповідно до яких відбулось розпорядження майном на користь фізичних осіб, у яких на підставі цих рішень виникли права (пункт 51 постанови).

Чи треба оскаржувати реалізовані правозастосовні акти?

Постанова ВП ВС, 11.02.20, справа № 922/614/19
(провадження № 12-157гс19), № у реєстрі 87902138

- ✓ Оскільки вимога про визнання наказів ГУ Держземагентства незаконними та їх скасування не є ефективним способом захисту, адже задоволення такої вимоги не призвело б до відновлення володіння відповідною земельною ділянкою, то така вимога не є нерозривно пов'язаною з вимогою про витребування земельної ділянки із чужого незаконного володіння. При цьому **позивач** у межах розгляду справи про витребування земельної ділянки із чужого незаконного володіння вправі посилатися, зокрема, на незаконність зазначених наказів без заявлення вимоги про визнання їх незаконними та скасування, оскільки такі рішення за умови їх невідповідності закону не тягнуть правових наслідків, на які вони спрямовані (пункт 52 постанови).

4. Коли треба витребувати майно, а коли – зобов'язати повернути?

Віндикаційний позов: витребувати чи зобов'язати повернути?

Постанова ВП ВС, 14.11.18, справа № 183/1617/16 (провадження № 14-208цс18), № у реєстрі 81574015

- ✓ У разі задоволення позовної вимоги про витребування нерухомого майна з чужого незаконного володіння суд витребує таке майно на користь позивача, а не зобов'язує відповідача повернути це майно власникові (пункт 144 постанови).

Як захисти право власності, порушення якого не пов'язане з позбавленням права володіння?

- ✓ Власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном (стаття 391 ЦК України).
- ✓ Власник земельної ділянки може вимагати, зокрема, усунення будь-яких порушень його прав на землю, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння земельною ділянкою (частина друга статті 152 ЗК України).

Які загальні умови застосування негаторного позову?

Постанова ВП ВС, 04.07.18, справа № 653/1096/16-ц
(провадження № 14-181цс18), № у реєстрі 75296538

- ✓ Негаторний позов – це позов власника, який є фактичним володільцем майна, до будь-якої особи про усунення перешкод, які ця особа створює у користуванні чи розпорядженні відповідним майном. Позивач за негаторним позовом вправі вимагати усунути існуючі перешкоди чи зобов'язати відповідача утриматися від вчинення дій, що можуть призвести до виникнення таких перешкод. Означений спосіб захисту спрямований на усунення порушень прав власника, які не пов'язані з позбавленням його володіння майном (пункт 38 постанови).

Nota bene!

Віндикаційний позов v негаторний позов

Постанова ВП ВС, 18.12.19, справа № 522/1029/18
(провадження № 14-270цс19), № у реєстрі 87144996

- ✓ Віндикаційний і негаторний позови є взаємовиключними. Одна з умов застосування як віндикаційного, так і негаторного позову – **відсутність у позивача з відповідачем договірних відносин**. В іншому разі захист порушеного права власності здійснюється за допомогою зобов'язально-правових способів (пункт 114 постанови).

Хто і яке право може оформити на землі водного фонду?

Стаття 59 ЗК України. Право на землі водного фонду

- ✓ 1. Землі водного фонду можуть перебувати у державній, комунальній та **приватній власності**.
- ✓ 2. **Громадянам та юридичним особам** за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування можуть безоплатно передаватись у **власність замкнені природні водойми (загальною площею до 3 гектарів)**. Власники на своїх земельних ділянках можуть у встановленому порядку створювати рибогосподарські, протиерозійні та інші штучні водойми.
- ✓ 3. Землі водного фонду за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування надаються у **постійне користування...**
- ✓ 4. **Громадянам та юридичним особам** органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування із земель водного фонду можуть передаватись **на умовах оренди** земельні ділянки прибережних захисних смуг...

Як власнику повернути земельну ділянку водного фонду?

Постанова ВП ВС, 28.11.18, справа № 504/2864/13-ц
(провадження № 14-452цс18), № у реєстрі 81842010

- ✓ **Заволодіння** землями водного фонду (перехід права володіння ними) **всупереч ЗК України є неможливим**. Розташування земель водного фонду вказує на **неможливість виникнення приватного власника, а отже, і нового володільця, крім випадків, передбачених у статті 59 цього кодексу (пункт 70 постанови)**.
- ✓ **Зайняття** земельної ділянки водного фонду з порушенням статті 59 ЗК України має розглядатися як **не пов'язане з позбавленням володіння порушення права власності держави чи відповідної територіальної громади. У такому разі вимога зобов'язати повернути земельну ділянку має розглядатися як негаторний позов (пункт 71 постанови)**.

Як власнику повернути земельну ділянку водного фонду?

- ✓ Залежно від обставин справи вимогу **зобов'язати повернути земельну ділянку суд може кваліфікувати як негативний позов** (пункт 143 постанови, 12.06.19, справа № 487/10128/14-ц (провадження № 14-473цс18), № у реєстрі 85541621).
- ✓ Зайняття земельної ділянки водного фонду з порушенням ЗК України та ВК України треба розглядати як **не пов'язане з позбавленням володіння** порушення права власності держави чи відповідної територіальної громади. У такому разі позовну вимогу **зобов'язати повернути земельну ділянку слід розглядати як негативний позов** (пункт 81 постанови, 12.06.19, справа № 487/10128/14-ц (провадження № 14-473цс18), № у реєстрі 85541621); пункт 97 постанови, 11.09.19, справа № 487/10132/14-ц (провадження № 14-364цс19), № у реєстрі 86243059; пункт 46 постанови, 07.04.20, справа № 372/1684/14-ц (провадження № 14-740цс19), № у реєстрі 88739760).

5. Чи є позов про виселення негаторним?

Негаторний позов: виселення

Постанова ВП ВС, 04.07.18, справа № 653/1096/16-ц
(провадження № 14-181цс18), № у реєстрі 75296538

- ✓ Навіть якщо власник службового житла не висловив вимогу звільнити це житло, проживання у ньому після припинення трудових правовідносин з роботодавцем не свідчить про законність його використання особою, якій воно було надане на час існування вказаних правовідносин (пункт 94 постанови).
- ✓ З моменту, коли перестали існувати правові підстави для користування службовим житлом, особа, якій воно було надане, володіє ним незаконно, і власник має право вимагати усунення перешкод у користуванні та розпорядженні таким майном шляхом виселення. Отже, **позов про виселення є негаторним** (пункт 49 постанови).

6. За правилами якого судочинства заявляти вимогу про звільнення майна з-під арешту?

... якщо вимогу заявляє особа, яка не є боржником у виконавчому провадженні?

Постанова ВП ВС, 22.08.18, справа № 658/715/16-ц (провадження № 14-299цс18), № у реєстрі 77590172

- ✓ Вимога про зняття арешту з майна фізичної особи, яка не є боржником у відповідному виконавчому провадженні, розглядається за правилами цивільного судочинства (пункти 24, 26 постанови).
- ✓ Особа не має пред'являти вимогу про визнання права власності на майно одночасно з вимогою про зняття з нього арешту та виключення з акта опису й арешту майна, якщо її право власності на це майно вже підтверджене (пункти 28-29 постанови).

Див. також: постанову ВП ВС, 22.04.19, справа № 661/624/16-ц (провадження №14-618цс18), № у реєстрі 81552793.

... якщо вимогу заявляє особа, яка не є боржником у виконавчому провадженні?

- ✓ Для визначення юрисдикції суду має значення не тільки той склад учасників справи, яких вказав позивач, і заявлений ним предмет позову, але й **реальний суб'єктний склад учасників спору**, зміст спірних правовідносин між ними, а також суть права чи інтересу, за захистом якого особа звернулася до суду. Спир за позовом власника майна, який не є боржником у виконавчому провадженні, в якому на таке майно накладений арешт, **не стає адміністративним лише тому, що позивач заявив вимоги про визнання протиправними дій і бездіяльності відділу ДВС та державного виконавця з накладення арешту на відповідне майно і незадоволення заяви про зняття такого арешту, про визнання протиправною та скасування постанови державного виконавця про накладення арешту на майно та про зобов'язання відділу ДВС зняти цей арешт** (постанова ВП ВС, 13.09.19, справа № 815/615/16 (провадження № 11-1037апп18), № у реєстрі 81079736; див. також постанови ВП ВС: 19.02.20, справа № 806/932/16 (провадження 11-117апп19), № у реєстрі 88187846; 11.03.20, справа № 803/1485/17 (провадження № 11-739апп19), № у реєстрі 88376718).

... якщо вимогу заявляє особа, яка не є боржником у виконавчому провадженні?

Постанова ВП ВС, 22.01.20, справа № 340/25/19
(провадження № 11-669апп19), № у реєстрі 87144568

- ✓ Не є адміністративним спір і тоді, коли для усунення перешкод в оформленні спадщини з позовом до органу ДВС про визнання неправомірною відмови останнього у знятті арешту (накладеного в інтересах кредитора на майно, належне на праві власності покійному боржникові у виконавчому провадженні, що надалі було завершене, а матеріали – знищені) та про зобов'язання цього органу зняти такий арешт звертається спадкоємець боржника. **Такий позов є різновидом негаторного позову, а тому відсутні підстави для його розгляду за правилами адміністративного судочинства (пункти 12-14, 21, 27-29 постанови).**

... якщо дії та постанови виконавця, вчинені у зведеному виконавчому провадженні, оскаржує боржник?

Постанова ВП ВС, 13.02.19, справа № 808/2265/16
(провадження № 11-1334апп18), № у реєстрі 80112274

- ✓ Спир за позовом боржника до органу ДВС про скасування постанови державного виконавця про арешт майна боржника й оголошення заборони на відчуження цього майна є **публічно-правовим**, якщо вказану постанову державний виконавець виніс у зведеному виконавчому провадженні, в якому об'єднані провадження щодо виконання рішень судів різних юрисдикцій. Адміністративний суд має юрисдикцію стосовно розгляду зазначеної вимоги навіть тоді, коли у зведеному виконавчому провадженні відсутнє провадження з примусового виконання рішення, ухваленого за правилами адміністративного судочинства.

... якщо особа оскаржує постанову про накладення арешту на майно у процедурі виконання судового рішення, яким задоволений цивільний позов у кримінальному провадженні?

✓ Здійснюється за правилами цивільного судочинства (постанови ВП ВС: 27.11.19, справа № 752/14248/18 (провадження № 14-520цс19), № у реєстрі 86241626; 22.01.20, справа № 320/247/19 (провадження № 11-807апп19), № у реєстрі 87144998).

... якщо арешт накладений у кримінальному провадженні?

№1

- ✓ Якщо арешт накладений на майно особи, щодо якої за КПК України 1960 року була порушена кримінальна справа, але надалі постанову про порушення кримінальної справи за тим же процесуальним законом суд скасував, не вирішивши питання про зняття зазначеного арешту, спір про звільнення цього майна з-під арешту слід розглядати за правилами цивільного судочинства (постанова ВП ВС, 12.06.19, справа № 766/21865/17 (провадження № 14-181цс19), № у реєстрі 82637238).

... якщо арешт накладений у кримінальному провадженні?

№2

- ✓ Якщо арешт накладений на майно особи, яка не була учасником кримінального процесу, розпочатого за КПК України 1960 року та завершенного у порядку, передбаченому законом (вирок, постанова про закриття провадження), **спір щодо звільнення майна з-під арешту є приватноправовим**. Залежно від суб'єктного складу учасників цього спору його слід розглядати за правилами цивільного чи господарського судочинства (постанови ВП ВС, 24.04.19, справа № 2-3392/11 (провадження №14-105цс19), № у реєстрі 81691819; 15.05.19, справа № 372/2904/17-ц (провадження №14-496цс18), № у реєстрі 82096363).

... якщо арешт накладений у кримінальному провадженні?

№3

- ✓ Якщо арешт накладений на майно особи під час досудового розслідування за правилами КПК 1960 року, ця особа була засуджена і вирок не виконаний, однак до її засудження інша особа на підставі судового рішення стала власником спірного майна, то вирішення питання щодо зняття такого арешту здійснюється за правилами кримінального судочинства (постанова ВП ВС, 23.05.18, справа № 569/4374/16-ц (провадження №14-159цс18), № у реєстрі 74506057).

... якщо арешт накладений у кримінальному провадженні?

№4

- ✓ Якщо арешт накладений на майно особи, яка не є учасником кримінального процесу, розпочатого у період дії КПК України 1960 року і такого, що триває, а кримінальне провадження не передане до суду на час набрання чинності КПК України 2012 року, то вирішення питання щодо зняття такого арешту й оскарження відповідних дій або бездіяльності слідчого у кримінальному провадженні **здійснюються за правилами КПК України 2012 року** (постанови ВП ВС, 15.05.18, справа № 335/12096/15-ц (провадження № 14-115цс18), № у реєстрі 75004228, з урахуванням ухвали про виправлення описки від 03.07.18 року, № у 75068853); 17.10.18, справа № 461/233/17 (провадження № 14-326цс18), № у реєстрі 77361936; 07.11.18, справа № 296/8586/16-ц (провадження № 14-387цс18), № у реєстрі 77870799).

... якщо арешт накладений у кримінальному провадженні?

№5

- ✓ Якщо арешт накладений за КПК України 2012 року на майно особи, яка не є учасником кримінального провадження, то вирішення питання щодо зняття такого арешту й оскарження відповідних дій або бездіяльності слідчого у кримінальному провадженні здійснюються **за правилами КПК України 2012 року** (постанови ВП ВС, 24.04.18, справа № 202/5044/17 (провадження № 14-119цс18), № у реєстрі 73657865; 28.11.18, справа № 636/959/16-ц (провадження № 14-366цс18), № у реєстрі 78376890; 12.12.18 року, справа № 640/17552/16-ц (провадження № 14-418цс18), № у реєстрі 78680717); 27.03.19, справа № 202/1452/18 (провадження № 14-559цс18), № у реєстрі 81139238; 11.09.19, справа № 504/1306/15-ц (провадження № 14-323цс19), № у реєстрі 84344179).

Nota bene! Остання практика ЄСПЛ (французькою)

Рішення палати від 07.04.20 (не набуло статусу остаточного), «ООО “Aurora Maloetazhnoe Stroitelstvo” с. Russie» (заява № 5738/18)

- ✓ Загальна тривалість арешту майна у кримінальному провадженні становила більше 6 років. Ані заявник, ані його посадові особи не мали статусу підозрюваних, обвинувачених або цивільних відповідачів у цьому провадженні. Національні суди «автоматично» продовжували арешт з використанням одних і тих самих підстав.
- ✓ ЄСПЛ дійшов висновку, що національні суди не змогли встановити належну рівновагу між потребами кримінального розслідування, інтересами потерпілих і заявника - добросовісного набувача земельних ділянок. Тобто, держава не забезпечила справедливого балансу між суспільними інтересами та правом заявника на повагу до його права власності (порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції).

7. Чи застосовується позовна давність до віндикаційного позову?

... не застосовується

Постанова Верховного Суду України, 05.10.16, справа № 916/2129/15, № у реєстрі 62058323

Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду, 29.03.18, справа № 904/10673/16, № у реєстрі 73261110

- ✓ Приписи про позовну давність до вимог про витребування майна не застосовуються.

... застосовується

Постанова ВП ВС, 17.10.18, справа № 362/44/17
(провадження №14-183цс18), № у реєстрі 79472747

- ✓ На віндикаційні позови держави та територіальних громад (в особі органів державної влади та місцевого самоврядування відповідно) **поширюється загальна позовна давність**. Зміна правовідносин, які стали остаточною внаслідок впливу позовної давності або мали би стати остаточною, якби позовна давність була застосована без дискримінації на користь держави, є несумісною з принципом правової визначеності (пункти 39-40 постанови).
- ✓ **Відступ** від висновків ВСУ (05.10.16, справа № 916/2129/15, № у реєстрі 62058323) та КГС у складі ВС (29.03.18, справа № 904/10673/16, № у реєстрі 73261110) (пункт 42 постанови).
- ✓ **Правила обчислення позовної давності за вимогами прокурора** (пункти 65-66 постанови).

«Сторона у спорі» v. «сторона у справі»

Стаття 267 ЦК України. Наслідки спливу позовної давності

- ✓ 3. Позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення.
- ✓ 4. Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові.

Постанова ВП ВС, 14.11.18, справа № 183/1617/16 (провадження №14-208цс18), № у реєстрі 81574015

- ✓ Поняття «сторона у спорі» може не бути тотожним за змістом поняттю «сторона у цивільному процесі»: сторонами в цивільному процесі є такі її учасники як позивач і відповідач ...; тоді як сторонами у спорі є належний позивач і той належний відповідач, до якого звернута відповідна матеріально-правова вимога позивача (пункт 138 постанови).

Хто може заявити про застосування позовної давності?

Постанова ВП ВС, 14.11.18, справа № 183/1617/16 (провадження №14-208цс18), № у реєстрі 81574015

- ✓ У спорі з декількома **належними відповідачами**, в яких **немає солідарного обов'язку** (до яких не звернута солідарна вимога), один з них може заявити суду про застосування позовної давності **тільки щодо тих вимог, які звернуті до нього**, а не до інших відповідачів (пункт 139 постанови).
- ✓ Для застосування позовної давності за заявою сторони у спорі суд має дослідити питання її перебігу **окремо за кожною звернутою до цієї сторони позовною вимогою**, і залежно від установленого дійти висновку про те, чи спливла позовна давність до відповідних вимог (пункт 140 постанови).

8. Впродовж якого строку можна заявити негаторний позов?

... упродовж загальної позовної давності

Постанова Верховного Суду України, 27.01.16, справа № 6-2913цс15, № у реєстрі 55343351

- ✓ ЖК не передбачає окремих положень про позовну давність. Проте за статтею 62 цього кодексу при розгляді спорів, що впливають з договору найму жилого приміщення, суд застосовує приписи цивільного законодавства.
- ✓ Право на звернення до суду з позовом про виселення зі службового житла виникло у позивача після звільнення відповідача з роботи (1 жовтня 2002 року), а тому позовна давність через три роки (1 жовтня 2005 року) спливла.

... упродовж усього часу порушення права власника

Постанова ВП ВС, 04.07.18, справа № 653/1096/16-ц
(провадження № 14-181цс18), № у реєстрі 75296538)

- ✓ Допоки особа є власником нерухомого майна, вона не може бути обмежена у праві звернутися до суду з позовом про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження цим майном, зокрема і шляхом виселення. А тому **негаторний позов може бути пред'явлений упродовж всього часу тривання відповідного правопорушення** (пункти 52, 96 постанови).
- ✓ **Відступ** від висновку ВС України, сформульованого у постанові від 27.01.16 у справі № 6-2913цс15 (пункт 53 постанови).

9. В якому випадку суд може захистити право «первинного орендаря» земельної ділянки у ситуації з її «подвійною орендою»?

Хто має право на захист?

- ✓ Орендареві забезпечується захист його права на орендовану земельну ділянку нарівні із захистом права власності на земельну ділянку відповідно до закону (частина перша статті 27 Закону «Про оренду землі»).
- ✓ Орендодавець зобов'язаний не вчиняти дій, які би перешкоджали орендареві користуватися орендованою земельною ділянкою (абзац четвертий частини другої статті 24 Закону «Про оренду землі»).
- ✓ Захист прав громадян та юридичних осіб на земельні ділянки здійснюється, зокрема, шляхом **визнання угоди недійсною** (пункт «в» частини третьої статті 152 ЗК України).

Коли укладення договору оренди з іншим орендарем може порушувати права першого?

Постанова ВП ВС, 01.04.20, справа № 610/1030/18
(провадження №14-436цс19))

- ✓ Якщо особа, якій належить право оренди земельної ділянки (*первинний орендар*) не зареєструвала її право у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, то укладення наступного договору оренди того ж майна під час дії первинного договору оренди **може порушити відповідне право первинного орендаря** у разі, коли на підставі наступного договору оренди відповідна **земельна ділянка передана у користування наступному орендареві**, а право останнього – **зареєстроване** у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Така реєстрація унеможлиблює внесення запису до вказаного реєстру про право оренди тієї ж ділянки первинним орендарем.

Які наслідки укладення договору оренди у період дії іншого договору оренди тієї ж земельної ділянки?

Постанова ВП ВС, 10.04.19, справа № 587/2135/16-ц (провадження № 14-74цс19), № у реєстрі 83482781)

- ✓ Внаслідок укладення оскарженого договору ФГ отримало право оренди земельною ділянкою, що стало перешкодою для позивача у реалізації аналогічного права щодо тієї самої земельної ділянки.
- ✓ ВП ВС погодилася з висновками судів про порушення права позивача на оренду земельної ділянки та наявність підстав для **визнання оскарженого договору недійсним**.
- ✓ *Аналогічні висновки* у постановах ВП ВС: 20.03.19, справа №587/2110/16-ц (провадження №14-25цс19), № у реєстрі 80854806; 02.10.19, справа № 587/2331/16-ц (провадження №14-411цс19), № у реєстрі 85075717; 15.01.20, справа №587/2326/16-ц (провадження №14-442цс19), № у реєстрі 87053624.

Nota bene! Суд може захистити лише «чинне» право оренди

Постанова ВП ВС, 01.04.20, справа № 610/1030/18
(провадження №14-436цс19))

- ✓ Якщо під час дії першого договору оренди земельної ділянки був укладений другий з іншим орендарем, і право останнього зареєстроване, суд може захистити право первинного орендаря тоді, коли на підставі відповідного судового рішення цей орендар зможе зареєструвати його право оренди у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Проте, означену можливість первинний орендар матиме тільки тоді, коли на момент набрання судовим рішенням про задоволення відповідного позову законної сили цей орендар матиме чинне право оренди, зокрема, якщо не спливе строк оренди чи буде поновленим первинний договір оренди. В іншому випадку в позові слід відмовити.

10. Чи можна визнати недійсним розірваний договір?

... не можна

Постанова ВСУ, 01.07.15, справа № 3-195гс15, № у реєстрі 46803652

- ✓ Фактичне користування майном на підставі договору оренди унеможлиблює у разі його недійсності проведення між сторонами двосторонньої реституції, тому такий договір повинен визнаватися судом недійсним і припинятися лише на майбутнє, а не з моменту укладення.
- ✓ Договір, який визнано судом недійсним, розірвано сторонами. Тому **визнавати цей договір недійсним на майбутнє немає підстав.**

... не можна

Постанова ВСУ, 23.12.15, справа № 3-1143гс15, № у реєстрі 54630884

- ✓ Фактичне користування майном на підставі договору оренди у разі визнання його недійсним унеможливорює застосування наслідків недійсності правочину, визначених у статті 216 ЦК України.
- ✓ Позовні вимоги зводяться до визнання недійсним договору оренди нежитлового приміщення, який сторони розірвали, а майно повернули, тобто зобов'язання за спірним договором є припиненими. **Визнання договору оренди недійсним є неможливим, оскільки предмет спору припинив існування.**

Що передбачає закон щодо недійсності правочину?

- ✓ Недійсний правочин **не створює юридичних наслідків**, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. У разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, - відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування (частина перша статті 216 ЦК України).
- ✓ Нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним **з моменту його вчинення**. Якщо за недійсним правочином права та обов'язки передбачалися лише на майбутнє, можливість настання їх у майбутньому припиняється (частини перша та друга статті 236 ЦК України).

Що передбачає закон щодо розірвання договору?

- ✓ Зміна або розірвання договору допускається **лише за згодою сторін**, якщо інше не встановлено договором або законом (частина перша статті 651 ЦК України).
- ✓ У разі розірвання договору **зобов'язання сторін припиняються**. У разі зміни або розірвання договору зобов'язання змінюється або припиняється **з моменту досягнення домовленості** про зміну або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором чи не обумовлено характером його зміни. Якщо договір змінюється або розривається у судовому порядку, зобов'язання змінюється або припиняється з моменту набрання рішенням суду про зміну або розірвання договору законної сили (частини друга та третя статті 653 ЦК України).

... МОЖНА

Постанова ВП ВС, 27.11.18, справа № 905/1227/17
(провадження № 12-112гс18), № у реєстрі 78376886

- ✓ Оскільки предметом спору у справі є недійсність договору і такий договір визнається недійсним з моменту вчинення, укладення сторонами додаткової угоди про припинення такого договору та повернення майна не може розцінюватися як підстава для припинення провадження у справі у зв'язку з відсутністю предмета спору. Розірвання сторонами договору, виконаного повністю або частково, не позбавляє сторони права на звернення до суду з позовом про визнання такого договору недійсним. Так само не перешкоджає поданню відповідного позову закінчення строку (терміну) дії оспорюваного правочину до моменту подання позову (пункти 55, 82 постанови).
- ✓ Відступ від висновку ВСУ, сформульованого у постанові від 23.12.15 у справі № 3-1143гс15, № у реєстрі 54630884 (пункт 57 постанови).

11. Коли держава «відповість» грошима?

Що таке «легітимне очікування» згідно зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції 1950 року?

Автономність значення поняття

- Особа, яка має майновий інтерес, може розглядатись як така, що має «легітимне очікування» успішної реалізації її права вимоги (зокрема, відшкодування державою шкоди), коли для цього інтересу є **достатні підстави у національному законодавстві**.
- Законодавство має давати змогу чітко визначити конкретний майновий інтерес особи.
- Цей інтерес має бути передбаченим у відповідних нормативних приписах або підтвердженим в іншому правовому акті, зокрема, у судовому рішенні.

Nota bene!

Право на набуття майна

- Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції не гарантує право на набуття майна (*Кореску́ v. Slovakia*, § 35).

Спiр щодо тлумачення та застосування закону

- Очікування не буде легітимним, коли є спір щодо правильності тлумачення та застосування національного законодавства, і доводи заявника відхиляє національний суд (*Кореску́ v. Slovakia*, § 50).

Чи є легітимне очікування на відшкодування державою шкоди, завданої терористичним актом?

Цивільний кодекс України. Стаття 1177. Відшкодування (компенсація) шкоди фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення

- 1. Майнова шкода, завдана майну фізичної особи внаслідок злочину, відшкодовується державою, **ЯКЩО** не встановлено особу, яка вчинила злочин, або **ЯКЩО** вона є неплатоспроможною.
- 2. **Умови та порядок** відшкодування майнової шкоди, завданої майну фізичної особи, яка потерпіла від злочину, **встановлюються законом.**
- 1. Шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, відшкодовується **ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНУ.**
- 2. Шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у **випадках та порядку, передбачених законом.**

у редакції Закону № 245-VII від 16.05.2013

Чи є легітимне очікування на відшкодування державою шкоди, завданої терористичним актом?

Цивільний кодекс України. Стаття 1207. Обов'язок держави відшкодувати шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок злочину

- 1. Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю **внаслідок злочину**, відшкодовується потерпілому або особам, визначеним статтею 1200 цього Кодексу, державою, **якщо** не встановлено особу, яка вчинила злочин, або **якщо** вона є неплатоспроможною.
- 2. **Умови та порядок** відшкодування державою шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, **встановлюються законом**.

Відсутність легітимного очікування – неприйнятність звернень в ЄСПЛ

- отримання відшкодування на підставі приписів статей 1177 і 1207 ЦК України можливе лише за дотримання умов, які у них передбачені та **за наявності окремого закону, якого немає.**
- заявники **не мали чітко встановленого в законі права вимоги** та не могли стверджувати, що мали легітимне очікування на отримання будь-яких конкретних сум від держави.
 - (ухвали ЄСПЛ щодо прийнятності від 30.09.2014 у справі *Petlyovanyu v. Ukraine* (заява № 54904/08) і від 16.12.2014 у справі *Zolotyuk v. Ukraine* (заява № 3958/13))

Чи є легітимне очікування на відшкодування державою шкоди, завданої терористичним актом?

Закон України «Про боротьбу з тероризмом». Стаття 19.
Відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом

- ✓ Відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України **відповідно до закону** і з наступним стягненням суми цього відшкодування з осіб, якими заподіяно шкоду, **в порядку, встановленому законом.**
- ✓ Відшкодування шкоди, заподіяної організації, підприємству або установі терористичним актом, провадиться **в порядку, визначеному законом.**

Чи є легітимне очікування на відшкодування державою шкоди, завданої терористичним актом?

Кодекс цивільного захисту України.

Стаття 85. Відшкодування матеріальних збитків постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій

- ✓ 1. Відшкодування матеріальних збитків постраждалим внаслідок надзвичайних ситуацій здійснюється у порядку, визначеному законом.

Чи є легітимне очікування на відшкодування державою шкоди, завданої терористичним актом?

Постанова ВП ВС, 04.09.19, справа № 265/6582/16-ц
(провадження № 14-17цс19), № у реєстрі 86310215

- ✓ Передбачене у статті 19 ЗУ «Про боротьбу з тероризмом» право на відшкодування **відповідно до закону** шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, з огляду на **відсутність відповідного закону** не породжує легітимного очікування на отримання від Держави України такого відшкодування за пошкодження у період проведення антитерористичної операції **об'єкт нежитлової нерухомості** незалежно від того, на якій території – підконтрольній чи непідконтрольній Україні – мав місце вказаний акт (пункт 69 постанови).

За що держава має «відповісти» грошима, навіть якщо немає відповідного закону?

Постанова ВП ВС, 04.09.19, справа № 265/6582/16-ц (провадження № 14-17цс19), № у реєстрі 86310215

- ✓ За статтею 1 Першого протоколу до Конвенції держава має **негативний** (утриматися від неправомірного втручання у право мирного володіння майном) і **позитивні обов'язки**. Останні можуть передбачати певні заходи, необхідні для захисту права власності, а саме: **у матеріальному аспекті**: держава має забезпечити у своїй правовій системі юридичні гарантії реалізації права власності (превентивні обов'язки) та засоби правового захисту, за допомогою яких потерпілий від втручання у це право може його захистити, зокрема, вимагаючи відшкодування збитків за будь-яку втрату (компенсаційні обов'язки); **у процесуальному аспекті**: хоча стаття 1 Першого протоколу до Конвенції не встановлює чітких процедурних вимог, існування позитивних обов'язків процесуального характеру відповідно до цього положення визнані ЄСПЛ як у справах, що стосуються державних органів, так і у спорах між приватними особами (пункт 70 постанови).

Які наслідки невиконання конвенційних обов'язків?

Постанова ВП ВС, 04.09.19, справа № 265/6582/16-ц
(провадження № 14-17цс19), № у реєстрі 86310215

- ✓ Залежно від змісту порушення та зумовлених ним наслідків для потерпілого означена компенсація може суттєво відрізнятися: у разі встановлення факту порушення державою позитивних обов'язків розробити компенсаційні механізми за втручання, зокрема, у право мирного володіння майном і провести об'єктивне й ефективне розслідування факту втручання у це право, відсутні підстави для висновку про те, що така компенсація має передбачати відшкодування реальної вартості пошкодженого (знищеного) майна; тоді як за порушення негативного обов'язку не втручатися у вказане право держава може бути зобов'язана відшкодувати шкоду, завдану майну, у повному обсязі (пункт 71 постанови).

Nota bene!

На розгляді ВП ВС справа № 910/378/19 (провадження № 12-23гс20). Призначена на 02.06.20

- ✓ Необхідність вирішення виключної правової проблеми щодо застосування статті 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» до правовідносин щодо відшкодування шкоди, заподіяної юридичній особі

Чи має держава відшкодувати шкоду, завдану юридичній особі внаслідок бездіяльності органу досудового розслідування?

- ✓ Шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок іншої незаконної дії або бездіяльності чи незаконного рішення органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, органу досудового розслідування, прокуратури або суду, **відшкодовується на загальних підставах** (частина шоста статті 1176 ЦК України).
- ✓ Шкода, завдана фізичній особі, яка потерпіла від кримінального правопорушення, **відшкодовується відповідно до закону**. Шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, **передбачених законом** (частини перша та друга статті 1177 ЦК України).

Чи можна поширити частину шостої статті 1176 ЦК України на юридичних осіб?

Постанова ВП ВС, 03.09.19, справа № 916/1423/17
(провадження № 12-208цс18), № у реєстрі 87527961

- ✓ Не є можливим комплексне застосування частини шостої статті 1176 та статті 1177 ЦК України у справах про відшкодування державою шкоди, завданої юридичній особі внаслідок кримінального правопорушення, якщо внаслідок бездіяльності органу досудового розслідування не встановлено особу, яка вчинила злочин (пункт 58 постанови).
- ✓ Відповідно до статті 1 Першого протоколу до Конвенції позивач може претендувати на компенсацію за шкоду, спричинену надмірною тривалістю кримінального провадження, якщо доведе факт надмірної тривалості досудового розслідування і те, що тим самим йому було завдано матеріальної чи моральної шкоди, й обґрунтує її розмір (пункт 70 постанови).

Дякую за увагу!

- Верховний Суд,
вул. П. Орлика, 8, м. Київ, 01043,
- <http://supreme.court.gov.ua>,
- dmytro.hudyma@gmail.com
- www.facebook.com/dmytro.hudyma